

6. V SKJ in SSKJ se navaja še raba dajalnika za izražanje svojine (*So črni lasje mi in črne oči — ime mi je Jože*). Ne vem, ali te primere ustrezno označuje pripomba SSKJ, da se tako izraža enkrat »nepoudarjena svojina, pripadnost«, drugič pa ekspresivnost (*vsi so mi priča*) in tretjič vznesenost (*bodi mi brat*). Kdaj eno, kdaj drugo, kdaj tretje, ni povedano. (In ali je to res mogoče samo z naslonsko obliko?) SKJ navaja prav tako natančnejše določitve potreben primer *Kaj pa ti je ta človek* (»neke vrste prislovno določilo«).

7. Problemi slovarskega gnezda bi se dali pretežno obravnavati v okviru posameznih že obravnavanih kategorij. Tip *toliko me je že trgovca* (pri Brezniku 1934, 97: *Ni ga lasu na glavi več*) je pri tem mogoče posebna kategorija (prim. podobno *ti hudič, boš mene zafrkaval*).

8. Iz povedanega se vidi, da SSKJ v obdelavi osebnih zaimkov še daleč ne dosega ravni, ki bi jo glede na sodobno jezikovno zavest o tej problematiki lahko. Seveda se v tem primeru slovar ne bi smel zapirati v »bleščečo osamo« izbranec in »položajnikov«.

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PREKMURSKA REVOLUCIJA IN KRANJČEVA PROZA

(Odlomek iz študije)

Prevratni dogodki v Prekmurju po prvi svetovni vojni (1918—1919) so izrazita konstanta in nekakšen pramotiv Kranjčeve pripovedne proze. Ta pramotiv se razpenja čez približno 900 strani besedila, navzoč je v enajstih in sicer v tehle besedilih: v noveli *Rdeči gardist* (1933), romanih *Pesem ceste* (1934), *Os življenja* (1935), *Prostor na soncu* (1937), *Kapitanovi* (1938), *Pisarna* (1950), *Mladost v močvirju* (1962), *Rdeči gardist* (v treh knjigah, 1964—1967) in *Svetlikanje jutra* (1968) ter v esejih *Rapsodija nepoznane zemlje* (1934) in *Soočenje* (1954).

Odkod takšna trdoživost in tvornost motiva skozi tri desetletja, in še: zakaj se je Kranjec vračal k njemu vse dotlej, dokler ga ni obdelal v obsežnem zgodovinskem romanu?

Kot delen, psihološko, avtobiografsko oblikovan odgovor velja priznati Kranjčevo izjavo v »Povzetku« romana *Rdeči gardist* (tretja knjiga str. 663), da sta ga »sla po sirovi resnici teh let in blišč romantike velikih junakov« preganjala »že od otroških let in se mu (mi) vsiljevala v pripoved«. Še več pa povejo tisti njegovi pogledi na idejno zasnovo in smer lastnega pisateljstva, ki opozarjajo, da ima doživetje prekmurskega socialnega nemira za odločilen čust-

veni in miselni vzgib, ki ga je določil za glasnika socialno ogroženih ljudi, njihove duhovne in moralne problematike. Seveda se je to doživetje pripetilo dečku, ki je bil tudi sam proletarec, subjektivna pripravljenost in zgodovinski dogodek sta se naravno prepletla. Tega odločilnega prepleta se je v *Soočenju* spominjal z besedami: »V mojih mislih je živela revolucija, ta črna beseda in stvar, ki sem se bil otrok srečal z njo in ki sem si na njen skrivni nadih nataknil na glavo proletarsko kapo z rdečim trakom in poslušal brata Lojza, ko je s sanjavnim glasom prepeval že po zadušeni naši poljanski in sploh prekmurski revoluciji: 'Fel, fel te bűdös proletár . . .' Še preden sem se zavedal, sem se že odločil za razred, kamor sem po svoji naturi edino spadal . . . Ni bilo več mogoče drugače in drugim ciljem živeti kakor revoluciji, služiti njej bolj predano in sveto, kakor dober kristjan živi in služi svojemu bogu.« Zlasti ni bilo več mogoče drugače po »trboveljskih dogodkih«, ob katerih se je »ves vznemiril« in potem »nekoč odšel skrivaj v delavskih vrstah demonstrirat na ljubljanske ulice. To ni bila zavest, ni bilo nikakršno spoznanje. Bila je prej 'sorodniška' linija, 'rodbinsko' vprašanje, rodbinski interesi«. V romanu *Svetlikanje jutra*, kjer pripoveduje tudi o svojem duhovnem življenju v ljubljanskem Marijanišču (1923—1926), je popisal nasprotje med »tistim poljanskim« v sebi in dejstvom, da je boljše vizem veljal tu za nekaj »pregrešnega, protiverskega, brezbožnega«. Čeprav je v tedanjem kritičnem soočenju poljanske preteklosti z marijaniško duhovnostjo hotel prvo zavreči, je ostal »okužen« od prekmurske revolucije, od vsega, kar je »desetleten gledal«: kako so Poljanci napadli Židovo trgovino, se v trenutku spremenili »v eno samo strašno silo, ki bi bila voljna vse razbiti«, gledal vojake, kako so »pretepali naše ljudi« in poslušal brata Lojza, kako bodo boljše viki zemljo delili (poglavje »Politika in revolucija«).

Zakaj je po letu 1945 tako izčrpno popisoval to revolucijo in jo priznal za prazasnovo svoje revolucionarnosti in puntarske proze? Zakaj je za pričo klical brata Lojza pa boljše viki kapo in druge simbole »sorodstva« z delavskim slojem? Ali je hotel in moral dokazati, da je bil že pred vojno izviren in pristen revolucionar, ne pa naključni in priključeni sopotnik revolucije? Ali se je v *Soočenju* spopadel tudi s »cenzuro«, ki je na index zapisala tudi njegova romana *Pisarna* in *Pod zvezdo* (1951), ker najbrž ni videla, da je tudi v teh služil revoluciji »predano in sveto«? *Soočenje* ni narcisoiden spis, je le resno opozorilo na izvor lastnega socialnega občutja in nazora in še opozorilo, da Kranjec k marksizmu in socialistični revoluciji ni prišel od zunaj, morda prek freudovske in seksualne psihologije, kot nekateri meščanski otroci v tridesetih letih, ampak ga je za historično materialističnega pisatelja napravila slovenska družbena stvarnost. In naj je bila prekmurska revolucija po njegovi oceni še takšen »sipaček velike in veličastne ideje«, ga je skupaj z njegovo proletarsko provenienco vendarle zasnovala za angažiranega pisatelja na marksistično humanistični ravnini.

Variacije motiva do leta 1938

Miselne motive o prevratnih dneh je Kranjec natresel že v rokopisne liste v letih 1923—1925. V črtici *Plačilo* (Izvir 1923/24, str. 135) je zapisal, da Velika Polana ni imela boljšega učitelja, kot je bil Paller (Madžar), in da je ta »rdeče gardo« sovražil. Iz spoštovanja do avtoritete, še bolj pa zaradi prehodne duhov-

ne krize in marijaniškega protiboljševizma je tudi zapisal, da »v vasi, v kateri se godi naša povest, rdeča sodrga ni bila naseljena« in da so rdečegardisti »peli grde pesmi«. Toda že v »Sliki iz Prekmurja« *Nekdaj in sedaj* (Izvir 1924/25, str. 490) je priznal, da je leta 1918 Prekmurje zajela »sreča, srce je vzkipelo. In zdlo se je človeku, kakor da tu niso mesarili Madžari. Pokoro za madžarske grehe so trpeli Židje. . . Hoteli so se potuhniti, pa ni šlo.« Iz obeh podatkov je videti, da mladi Kranjec vaškega obračuna z izkoriščevalci ni obsojal, da je z revolucijo emocionalno soglašal, rdečo gardo ali boljševike pa odklanjal prav toliko iz osebnih (grde pesmi) kot objektivnih (zavodni protiboljševizem) vzrokov. Podatka dokazujeta tudi zanesljivost njegove trditve, da so ga dogodki v Trbovljah lahko »razburili do vročnosti« (Soočenje) le zaradi »tistega poljanskega«, »sorodniškega« elementa v njem.

Med Kranjčevimi pisateljskimi začetki do leta 1930 bo gotovo moč najti še več odmevov na prevratne dogodke. Toda za tvorno inspiracijo so dozoreli šele v začetku tridesetih let in se mu že ob vstopu v literaturo uredili v novelo, ki spada med njegove umetniško najbolj dognane in žive tekste.

Kako je »videl«, doživel prekmurskega boljševika ali snov, ki je polna spon-tanih, nepredvidenih moči in pojavov, je popisal v noveli *Rdeči gardist* (1933). Od jeseni 1918 do poletja 1919, od kmetske »reberije« do »Murske republike« in njene ukinitve menja epski junak te novele nekajkrat svojo družbeno barvo, ne da bi se natančneje zavedal družbenega bistva svoje levitve. Kot pravkaršnji Židov hlapec vodi »reberijo« ali praznenje njegove trogvine, za tem je po-veljnik kazenske čete, ki pretepa vaščane in nekatere aretira, kmalu za tem je rdeči gardist, »poveljnik v Tkalčevi armadi« in brani prekmursko avtonomijo pred »Slavijo«. Levitvo opravlja kar zlahka, prihajajo nadenj in se jim odreja: »Nenadoma napravijo iz tebe boljševika.« Za ruske boljševike je sicer slišal, a njihova ideja ga ne motivira za dejanja, kot ne motivira drugih. Njemu in so-delavcem je revolucija le »imenitna stvar«, ki jo je moč strniti v eno samo de-janje: »Grofe obesimo . . . In denar si razdelimo.« Rdeči gardist, Koštrca ali ka-teri drugi, je družbeno skrajno maloveden: »K vragu z boljševizmom in z grofi, jaz sem že sit tega. Kako naj jaz vem, kaj je to? In kaj imaš od tega?« Če se v družbenem dogajanju ne znajde in se vede pragmatično, brez pogledov v pri-hodnost, je v ljubezenski akciji sicer širokousten, vendar načrten: osvojiti mora trgovčevo hčer. In ker je po načelu »življenje je krasno« opravil tudi z religijo, se bo civilno poročil na komesariatu, poročil z Židinjo. Pripovedovalčevi ko-mentarji ga upravičeno označujejo tudi kot zvitega vihravca: Koštrca se zna »premakniti v tečajih« oziroma se ravna »kakor je čas in kakršna je vlada«. Tudi očetov komentar »begaš po svetu« jasno povzema njegovo bitnost.

Zato skoraj nekoliko presenetli, da mu pripovedovalec v nadaljevanju vendarle zaupa nekaj družbenopolitične vednosti, pa čeprav se tudi v njej oglašajo Ko-štrčeva nerazgledanost, programska neurejenost, značajska lahкотnost in vihra-vost: »Povem ti, vsa Madžarska je na nogah, v Nemčiji se koljejo, v Rusiji, tam so postrelili cele kupe grofov. Kaj praviš, ali ni imenitno, ko ti taka gospoda visi na drevju? Vidiš, to je, da enkrat mi reveži vladamo. Ali poznaš Tkalca? Vidiš, on je iz Turnišča doma. Zdaj vlada vso tole krajino . . . No takšni zdaj vladamo. Na jesen bomo zemljo delili.«

Sledi še en scenarij menjav. Ko madžarski boljševiki zasedejo Prekmurje, se Koštrca spet izgubi, nato belogardisti preženejo še boljševike, končno pridejo »Slavi«. Koštrca se vrne, se resigniran poroči z Židinjjo, ki je več ne mara, zgodovinski neuspeh pa opraviči količinsko: »Bilo nas je premalo.« Seveda se povrne tudi v duhovno tradicijo, otroka da krstiti. Končno skorajda obsodi svoje nesmiselno življenje: »Vse, kar bi ti imel povedati je, da ne morem razumeti usode, ki me je štiri leta pustila sprehajati se med krogami, medtem ko so padali ljudje, ki bi danes bili doma krvavo potrebni.« Skratka, revolucionar brez osebne zrelosti, brez marksistične izobrazbe pa tudi brez etičnega kompasa.

Kranjec pa se od njega ne poslovil v tem polovičnem spoznanju, ampak ga pusti miselno dozoreti. Po letih se namreč spominja svoje revolucije in je prepričan, da mora priti tudi prava revolucija. Njeno nujnost in vrednost premišlja in utemeljuje takole:

»Saj smo tudi resno mislili; nič ne misli, da je bilo vse tako. — Ljudje niso bili pripravljeni. In mi sami nismo vedeli nič o vsem. Boljševizem — kdo od nas je vedel, kaj to pomeni. Mislili smo, da tedaj lahko ropoš, da lahko obogatiš, da si sleherni siromak lahko nagrabi. Stvar je morebiti le bila pravilna, samo mi smo bili neumni. Zdaj vidim. In tako smo reveži, bogati pa so si že spet opomogli. Ampak, nič se ne boj, kadar pride zopet do vojske, tedaj se ne bo nihče več tepel, za gospodo že ne, temveč se bodo vojaki obrnili, marširali domov in doma postreljajo vso gospodo in potlej uredijo sami svoje stvari, kakor bo najbolj prav.«

S to mislijo se pokriva tudi pripovedovalčev komentar o Koštrčevem »rodu« v koncu novele: res še nezrelo, se je ta rod vendarle uprl zemljiški aristokraciji in trgovskemu kapitalu ter kljub nujnemu porazu napovedal njun neogibni konec. V Evropi je nastala nova humanistična zavest, butnila je tudi v Prekmurje, ne da bi se tukaj mogla oblikovati v zrelo družbeno moč in dejanje. Dasi se je tu zmaličila, je v ljudi vendarle vrisala sledove. Ne glede na miselno in karakterno omahljivost rdečega gardista je pripovedovalec zato smel in mogel novelo zaključiti z revolucionarno simbolično napovedjo in podobo gardistove zmage in poraza njegovih nasprotnikov: »No, saj Koštrčev rod ni tako slab. In če bodo vsi boljševiki, kakor je bil oče, potlej, potlej ne bo ostala nobena Židinja na svetu; najprej bodo vse razbili, nato pa se z njimi poročili. Zbogom, Bergmanovi!«

Če odštejemo gardistovo samopremišljevanje in kritično vrednotenje svojega ne — boljševizma in če odštejemo simboliko o zmagi humanega v družbi, kot jo pripovedovalec nakazuje z neogibnim slovesom Bergmanovih iz vaškega in vsakršnega družbenega življenja, če torej odštejemo tadva bolj ali manj romantično revolucionarna miselna motiva, je usoda ali novela rdečega gardista izraz tedanja Kranjčeve realistične poetike. Koštrca je v skladu z neosveščeno večino vihravec, ki ga je neka družbena ideja sicer vznemirila, ni pa ga spremenila v velikega romantičnega junaka, v heroja, ki bi izgoreval za socialistično idejo. Izgovarja le povzete, ne do kraja premišljene družbene misli in sociološke pojme, zato so tudi njegova dejanja neenotna in klavrna. Tudi ga ne zanaša veliko ljubezensko čustvo, v erotiki je realist, kot prejšnji hlapec načrtno osvaja prej nedosegljivo trgovčevo hči, pač tudi z videzom junaka, ki gradi no-

va življenjska razmerja. Iz historiata Kranjčevega literarnega nazora in poetike vemo, da so mu bili romantični junaki prav tedaj (1932) nekaj, kar je veljalo pregnati iz socialno realistične literature. Skratka, Koštrce ni izoblikoval kot premočrtnega boljševika, še manj kot marksista, torej ga ni idealiziral in postavljaval v navzkrižje z zgodovinsko duševnostjo Prekmurja. Le v spominski monološki refleksiji se Koštrca prerase, preseže svojo naravo in svojo zgodovinsko resničnost pa tudi zgodovinsko duševnost okolja, vzdigne se v miselno poanto, postane tendenčen. A ta vzpon je moral opraviti: novela je namreč tudi opazna glasnica tedanjega Kranjčevega literarnega programa: nedvoumno začrtuje namreč smer njegovega socialno angažiranega realizma.

In kako se revolucijski motiv obnaša v predvojnih romanih?

V ustroju Evičine usode v *Pesmi ceste* (1934) sta »revolucija« in »republika« le enostavčna motiva. Evica doživi v Međimurju npravno razpuščenost Tkalčevih vojakov. »Zmede so bile v deželi tisto jesen in vse potlej. Čudež se je zgodil: židom so razbijali trgovine po vaseh in celó v mesto so prišli kmetje. Nosili so domov velike tovore blaga. Vse je bilo razdivjano. Potlej je prišel glas o boljševikih, pa že spomladi.« Nič več kot opomba o kmetskem srdu in homatijah do boljševiškega obdobja, prava malenkost glede na ves roman. Pa vendar se Kranjčev romaneskni junak poslej skorajda več ni mogel izogniti prevratnim dogodkom, kot se ni mogel izogniti rojstni pokrajini in naravi.

V ekspozicijskem poglavju romana *Os življenja* (1935) je srečati prve prizore ali epske scene o tem, kako se je kmetski človek konkretno obnašal novembra 1918 »v mestu«, v kakšnih oblikah se je pojavila njegova socialna miselnost. Marko Magdič je že nekaj časa zaprt kot protivojni agitator, zdaj pa v ječi pobesni, mimogrede zadavi ječarja oziroma »uš«, kot npr. Razkolnikov neblogljeno starko (Dostojevski, *Zločin in kazen*), v anarhični sprostivni uniči torej prvega, ki je v službi sovražnega sistema. Nato razbija šipe na izložbah, skupaj s tistimi, ki so »strgani in lačni«, kot Kranjec abstraktno imenuje nedoločen socialni sloj. Skupaj s to brezosebno množico se tudi napije, njegov upor se izteče v prazno: »Marko Magdič ni bil več Marko Magdič, temveč nekdo drug, nekdo iz vse te množice, ki nima imena, ki noče več misliti.« Toda če se je brezosebni Magdič udeležil le anarhičnega »razgrajštva«, kot avtor sam imenuje njegovo početje, ter v mestu ostal brez ideje, brez vodstva, brez organizacije, se je njegova družina medtem udeležila »prave revolucije«, vaškega nemira. Vključila se je v zaporedje dogodkov, kot jih je Kranjec nanizal v noveli *Rdeči gardist*: praznenje trgovine — kazenska ekspedicija — vračanje Židovega blaga. Tudi »prava revolucija« je sicer le »razbijala«, a razbijala je nosilce izkoriščevalskega reda. Vaško revolucijo pa pripovedovalec le komentira, ne izoblikuje je še v žive epske prizore in dejanja.

V romanu *Prostor na soncu* (1937) doživijo glavne osebe »revolucijo« le v obliki prihoda vojakov, ki sporočijo, da je Prekmurje »odslej pod drugo vlado, pod boljševiki« (pomlad 1919). To je seveda domača, prekmurska »rdeča armada«, vodi pa jo učitelj Viljem Tkalec. Tudi ta snovni motiv se ne razvije v literarno živost, pripovedovalec sproži le troje: družbeni načrt boljševikov — odprava gospode, delitev zemlje, ki je »v gosposki ali cerkveni oblasti« —, dvom ljudi v ta načrt ter »veselje in načrte« fantov ob boljševiški vojski. Vse troje sporoča

na dveh straneh romana, pri čemer zavzemata še največ prostora komentar in kratek dialog mladih, ki pričakujejo v vojski razburljivih doživetij. Skratka, droben snovni motiv, ki ne preide v epizirano duševno kroniko posameznikov in skupnosti. Zlasti pa boljševiška vojska niti najmanj ne podneti glavne osebe romana, Franca Holsedla, ki se kasneje sreča z delavskim gibanjem in odide v republikansko Španijo.

V *Kapitanovih* (1938) se pojavi revolucija le kot »spominski motiv« v vaškem gruntarju Dominku, ko se je v gospodarski tekmi s Kapitanovim spomni kot nevarne znanilke premikov v človeški zavesti. Pripovedovalec takole komentira Dominkov spomin: »Za revolucijo je bilo vse, kar je bilo mlajšega. On je ni odobral, Dominko; ni je mogel, kajti ne samo, da je bil to nered, bila je to sprememba človekovega bistva, ki bi se prav tako lahko dvignila proti njemu, kakor proti Židom, ali sploh proti bogatinom.« Gruntar je torej konservativec, sovraži spreminjanje zavesti ali »človekovega bistva«, odklanja »spremembo sveta«, družbe. Proti socialnim »novotarijam« čuti »odkrit in globok odpor«, ali konkretno: prestrašila ga je tudi že v obliki meščanske agrarne reforme leta 1920—1922, ker mu je odvzela poceni delovno silo in nekoliko osvobodila vaški proletarijat. Skratka, spominski motiv v *Kapitanovih* opozarja na človekovo dialektično zgodovinsko bistvo. Vendar samo epska oblika pove, da je Dominka prešinilo to bistvo, nič pa gruntar sam ne preišlja te dialektike, pripovedovalec ne razgrinja gradiva njegovega spominjanja. Kranjec se je vsekakor pravilno odločil: v ustroju *Kapitanovih* je spominjani motiv namreč mogoč le v obliki kratkega epskega poročila, ki ne razdre koherentnosti vseh delov, saj bi razvita revolucijska epska scena v tem romanu nujno učinkovala kot epski tujek.

Pesem ceste, Os življenja, Prostor na soncu in Kapitanovi so oživili vsak sebi ustrezen detajl vaše »reberije« oziroma rdečega gardizma. Obenem dokazujejo, kako se je motiv Kranjcu ves čas vrival v pripoved, kako so se dogodki prevratnih dni spremenili v njegov superego. A kar je storil z motivom do leta 1938, je bilo še vedno bolj poročilo, kakor pa zgodbenska nazornost ali pa zgodovinsko dokumentirana postavitev motiva. Novela je potisnila v ospredje ljubezensko dogodviščino ter se omejila na govorjenje o revoluciji in republici, na nekaj refleksij o njeni vrednosti in ljudski nepriljubljenosti nanjo. Obe objektivni območji »reberije« in rdečegardizma, vsa politična igra v Prekmurju in okrog Prekmurja, skratka vsa individualna in kolektivna duševnost, kot ju lahko sporočijo le nazorni popisi življenjskih prizorov, kot so najverjetneje bili, ter zgodovinski dokumenti, ki govorijo o usodi posameznikov in pokrajine, oboje je ostajalo še naprej odprta pisateljska naloga; scenarična epika ter zgodovinski dokument sta še vedno čakala na oblikovalca, ki bi ju znal združiti v estetsko učinkovito umetnino.

Epsko-scenarično in idejno širjenje motiva od leta 1950 naprej

V romanu *Pisarna* (1950) se je Kranjec ponovno vrnil k svojemu pramotivu. Glede na predvojne variacije je v tem romanu srečati več novih odtenkov motiva. Revolucija tukaj že močneje odmeva v zavesti in razpoloženju kmetske množice, odmeva z dveh nasprotnih strani: del epskih oseb jo doživlja kot »gro-

zo« in nevarnost, ki jo je treba odvrniti z molitvijo, drugi del jo razumeva in sprejema kot družbeno moč, s katero si je moč izboljšati življenje. Kranjec je puntarje zdaj prvič poimenoval z družbeno zahtevno besedo »ravenski revolucionarji«, za njihovega vodjo pa navedel »starega Žaliga«. Razvil je tudi epski prizor, kako ti »revolucionarji« načrtujejo, koga vse podvreči dejanju, ki ga imenujejo revolucija. Puntarsko dogajanje je razširil od Beltinec do Velike Polane, zagledal ga je že v sorazmerno razvejanem epskem prostoru. Nova sestavina motiva je epski prizor, kako vaščani raznašajo Židovo blago, nova je tudi epska oseba Miha Koudila. Po vaških službah, ki jih ta oseba opravlja in po sporu z Židom je v Koudili prepoznati Kranjčevega očeta. Uvedel je še druge družinske aktivne in pasivne udeležence »reberije«, zlasti tri brate: Lojza, Nacija in Mihca (sebe). Avtobiografska prvina bo poslej važna snov revolucijske tematike, v romanu *Mladost v močvirju* bo pripovedovalec skupaj s svojci, zlasti z bratom Lojzom, pomembna sestavina epskega dogajanja.

V *Pisarni* je ponovil dogodkovno zaporedje, kakor ga je postavil v noveli *Rdeči gardist*: po praznenju trgovine pride vojaški oddelek in pretepe vaščane. V razvoju motiva je ta kazen zdaj prvič približana v obliki epskega prizora. Tako imenovano medvladje in meseci »Murske republike« pa ostanejo slej ko prej epsko nerazviti. Kranjec se je omejil na nekaj rahlo posmehljivih miselnih motivov, kakršen je npr. ta, da so bili kmetje hudo »zaskrbljeni«, ker ni bilo več žandarjev, ker torej ni bilo več oblasti, ali pa, kako so zatrdno verovali, da je »oblast gospod bog dal gospodi, ne kmetom«, kako naj bi se fevdalna teokratska miselnost ohranjala torej še v dvajseto stoletje. Kot nov miselni motiv velja omeniti tudi boljševice, ki spomladi leta 1919 pojejo »slovenske in madžarske pesmi« ter internacionalo, pa tudi misel rdečegardista, češ da se boljševiski bojujejo »za kmečke ljudi in delavce, a proti gospodi«, za »oblast proletariata«. Novost je tudi opozorilo na restavracijsko vojsko, ki je v Prekmurju mimogrede odpravila »boljševisko oblast«.

Iz poglavja »Ravenci končajo vojno — delajo revolucijo« je potemtakem videti, da je Kranjec nekatere miselne motive iz prejšnjih besedil tukaj razvezal v epske prizore in s tem povečal slikovni razgled po glavnem motivu. Hkrati pa je nastavil vrsto novih miselnih in snovnih motivov, ne da bi jim omogočil epski razmah. Opaziti je tudi premik od individualnega, kot obstaja v noveli *Rdeči gardist*, h kolektivnim pripetljajem in dogodkom. Pa vendar je ostalo vse šele pri začetku, pri prvem jasnejšem obrisu reberije in murske republike, še vedno je večina besedila na ravni vtisa, izraz doživetja. Zato pa obsega revolucijski motiv eno samo poglavje romana.

Sledil je esej *Soočenje* (1954), v njem pa nekaj snovnih in miselnih motivov, ki so epsko zaživelj šele v romanih *Mladost v močvirju* in *Rdeči gardist*, zdaj pa razkrili, kako se je vanj zasidral socialno politični nemir. Ti odtenki so: Z Lojzom stojita za oglom domačega hleva in gledata proti Židovi trgovini, ki jo ljudje viharno praznijo; nepričakovano se mednje pomeša tudi Lojz. Oče in Žid se spreta, ko kazenski oddelek pretepava Poljance. Spomladi pride »boljševiska vojska: vojaki so imeli proletarske kape in spredaj nad ščitnikom rdeč trak«. Kmalu nosi proletarsko kapo tudi Lojz, za njim še Mihec. Poleti je boljševizma konec. »Iz Madžarske je prišla močna vojska in razpršila Tkalčevo

boljševiško vojsko». Šele po desetih in več letih je Kranjec dognal, da je Lojz v prevratnih mesecih »brundal« proletarsko himno, Internacionalo. In še podatek, da je poljansko prevratništvo v Ljubljani »soočeval z zavodnimi ideali«, ki so bili izrazito protiboljševiški. Ter ocena prekmurskega socialnega vretja: »Kakšna revolucija, kakšna pohabljena revolucija, kakšen spaček tiste velike in veličastne ideje, ki je razgibala ali vsaj pretila razgibati vesoljni svet. A tu, v tej Poljani —.«

Roman *Mladost v močvirju* (1962) je bil velika priložnost, da je izčrpnjeje popisal tiste sestavine motiva, ki jih je sam »gledal«, poslušal, doživljal z bujnostjo deške domišljije. Za popis teh sestavin in nekaterih meditativnih odstavkov je določil tretjino romana, poglavje »Revolucija v močvirju«, ki obsega 160 strani.

Prvenstvena pripovedovalčeva naloga je zdaj bila popisati, kar se je bistvenega dogajalo in zgodilo s prekmurskim človekom v prevratnih mesecih, pa tudi z njim samim, posredno pa še dognati, kaj se dogaja v revoluciji s človekom sploh in ali se v njej etično do kraja prerodi. Roman pripoveduje, da je prekmurski človek doživljal dialektično preobrazbo socialne zavesti, da jo je doživljal sicer površno pa tudi brez pravega družbenega učinka, da pa je vaški proletarec vendarle terjal spremembo družbene strukture in oblasti, da je v njem tlela približno takale misel: »Zemljo bomo dobili ... Zakaj bi le nekateri vse imeli, drugi pa nič.« Kranjec pripoveduje, kako je to premikanje socialne miselnosti doživljal tudi v obliki ostrejših dialogov med Lojzom in očetom. Poznal je tudi ruskega ujetnika v vasi, ki je Lojza imenoval »Mihajlovič« (odtod eden od Kranjčevih psevdonimov), mu pripovedoval o grofovski zemlji in ruski revoluciji, za Matjašeca, Vuka in nekatere druge »voditelje« reberije pa je izvedel šele čez deset let, ko se je okrog leta 1930 pogovarjal z Matjašecem. Tudi nazor o izvoru oblasti se je v ljudeh nekoliko spremenil: bog je ponehaval biti vsemogočni podeljevalec oblasti, zato jo je bilo poslej mogoče jemati tudi v svoje, kmetско proletarske roke.

Avtobiografski roman je sam po sebi terjal kronološko razvrščanje dogodkov zato pa tudi epskih prizorov. Prvi iz revolucijskega kroga opisuje ljudski naskok na beltinsko graščino. Iz njega sledi slika, kot jo je Kranjec sam videl; učinkuje sicer kot karikatura revolucije, v resnici pa realistično osvetljuje ideološko in vsakršno značilnost te revolucije: Kranjčev сосед Kelenc prinese iz beltinske graščine dve žimnici za posteljo. Drugi prizor: Žid Reich naglo razprodaja blago, Kranjčevi mu ga pomagajo tudi skrivati, vaščani pa navalijo kupovat, kar bi si morali sami vzeti. Neosveščeni »zamočvirjenec« revolucijo torej sam blokira, še preden jo izvede. Šele po nakupovalni ihti sledi namreč revolucijska noč ali nasilno praznenje Židove trgovine. Kranjec poskuša zdaj prvič prodreti v duševnost svojih posebnih »revolucionarjev«, usmerja bralčovo pozornost zdaj k temu potem k onemu, nato pa doda še spominski motiv, kako je kot Mihec naslednjega dne hodil po razbitinah in opazoval karikaturno revolucije: ljudje so se namreč umaknili v hiše, prenehali so z revolucijo, preplašeni so čakali kazni, saj so že zvedeli, da je kazenska ekspedicija ujela Vuka iz Trnja in ga obesila. Soboški in lendavski malomeščan sta spontani upor pomagala zadušiti, med mestom in vasjo je zazevala še globlja socialno nazorska

razpoka. Spontana socialna revolucija se je končala, ker v ljudeh ni bilo proletarske zavesti, organizirane gibalne ideje. »Matjašec naj bi — — A s kom?«

Ko se revolta klavrno konča, se vaščani vrnejo k življenju, k porokam, na katerih igra Pickova banda. V njej sodelujeta tudi Lojz in Mihec, a to je glasba brez »viže«, brez melodije, glasba razbitih zvokov. Zmaličena glasba, kot se je zmaličila tudi revolucija, se umaknila v otroško hrepenenje po gostüvanjskem kosu pogače, v to posebno Kranjčevo simboliko sanj o lepšem življenju oziroma novih socialnih razmerah.

Sledijo prizori in esejski odstavki o drugem krogu dogodkov, o spomladanski »Murski republiki«, o boljševiški vojski in oblasti brez proletarske zavesti. Tu Kranjec deloma ponovi življenjsko tehniko »rdečega gardista« iz znane novele, hkrati pa esejizira socialno in politično vsebino »republike«. V programu ni imela delitve grofovske zemlje, boljševiški sosveti v Soboti in Lendavi, ki so nastali v senci madžarske revolucije, niso nadaljevali Matjašečevega in Vukovega koncepta, kot na Madžarskem se je tudi v Prekmurju »zarežala med mesto in vas usodna vrzel«, tako imenovani »proletarski sosveti« se niso brigali za vaški proletariat, ki bi grofom lahko odvzel zemljo. Za velikimi besedami: revolucija, republika se je skrivala skratka vsebina, ki jo je povzel v besede: Republika je trajala tri mesece, v Poljani pa niso vedeli, kaj je Tkalec hotel. »Murska republika je bila spaček vsega, kar se je dogajalo po svetu, začeniši z našo reberijo proti Židu Reichu, do Novin s pozivom proletarom vsega sveta, naj se združijo, do vojske s proletarskimi kapami. . .« Bila je »proletarska zemlja, a brez sleherne proletarske zavesti«. A naj je bila ta »otročka revolucija« ali »nesmiselna revolucija« tudi brez pravega cilja in socialno neučinkovita, saj ni odpravila razmerja med zemljiško gospodo in kmetskim proletariatom, je bila v tisočletni vaški nespremenjenosti naravnost »veliki trenutek«, »veličastna misel«, ki je »pomenila prebujenje«, tudi Kranjčevo osebno »prebujenje«.

V esejski enoti »Revolucija in človek« loči pripovedovalec klasično ali razredno in duhovno revolucijo ter sporoča, da duhovna ne more nikdar odmrtni. Človek v revoluciji se bo vedno izmikal politiku in umetniku, saj je poln nepreglednih moči, ki jih ni moč obvladati z nikakršno besedo. Kranjec podvomi, da bo kdajkoli odkril »vse«, kar se je godilo v prevratnih dneh in kar se dogaja s človekom v vsakršnih prevratnih dneh. Če pa bo tudi mnogo odkril, ali bo »lahko vsaj del tega tudi povedal, upodobil«? Pot čez poljansko, to je človeško »močvirje« se mu je namreč razkrila kot »dolga, dolga pot«. Kritični premislek mu tudi pravi, da se revolucionarni človek sicer lahko vzdigne iz revščine in prikoplje do oblasti, tu pa se lahko tudi pokvari: topo boljši »na v kot potisnjeno lačno življenje«, govori svetle teoretične besede, v resnici pa je brezčuten, skop, skriva se za ograjo svoje funkcije »in opravljenega dela za človeka«.

Poglavje »Revolucija v močvirju« je splet epike in eseja, v njem se menjujeta življenjska slika in vrednotenje. V pripovedno prizorski plasti je opaziti, da je Kranjec nazorno oživil pogovore med posamezniki, tudi svoje z Lojzom, ni pa mogel ali še ni hotel stopiti med množico, v njeno duševnost, in jo oživeti v mnogih posameznikih. Besedilo je najbolj esejizirano na mestih, kjer pripovedovalec razmišlja o razmerjih človek—revolucija in kjer se oglašá kot del ti-

stega skupnega, množinskega subjekta, ki je delal revolucijo. Esej o napakah madžarske revolucije (str. 547—552) obsega tolikšno snov, da bi jo epsko bilo mogoče obdelati le v sklopu večjega zgodovinskega romana. Celotno poglavje potrjuje, da je bil Kranjec tudi že na poti k romanu, v katerem bi lahko uresničil oboje: kar najbolj razvil prizorsko naravo revolucije, hkrati pa premislil in ocenil načrte tistih, ki so šli mimo ljudske spontanosti ter prevratne moči in slabosti izrabljali za svoje politične cilje.

V *Pisarni*, še bolj pa v *Mladosti v močvirju* je izčrpal svoja »doživetja« revolucije in republike, deloma pa tudi dokumentarno snov, ki si jo je pred vojno nabiral za »velik epični roman« o »reberiji« in »murski republiki«. Revolucionjski čas in doživeta snov sta se mu odmikala, pa tudi razvojne »faze« prevratnega dogajanja je že tolikanj ponavljal, da si je za vsakršen novi tekst, zlasti še za zgodovinski roman moral nabrati novo dokumentacijsko gradivo, preštudirati tisto slovensko publicistiko pa tudi madžarske vire, brez katerih bi se skupna podoba tega velikega motiva njegove proze prav nič več ne razširila. Moral je iti na »vse«, ali pa se odpovedati nadaljnji obravnavi tega motiva. Epska enota »Revolucija in človek« v romanu *Mladost v močvirju* pa je hkrati opozorila, da se v še tako dokumentarno zgodovinskem romanu ne bi mogel distancirati do človeka, kakršen je — v revoluciji zdaj in tukaj, da bi še tako zgodovinsko dokumentirana epska zgradba bila hkrati tudi nov Kranjčev družbeno etični angažma. Trditi je mogoče, da roman *Rdeči gardist* je takšna epska zgradba.

Zapiski

KRONOLOŠKI PREGLED POMEMBNEJŠIH DEJSTEV IZ BIBLIOGRAFIJE ANTONA SLODNJAKA

1899 — 13. junija rojen v Bodkovcih v Slovenskih goricah.

1920 — maturiral na klasični gimnaziji v Mariboru.

1920—1925 — študiral slavistiko na ljubljanski univerzi pri profesorjih Ivanu Prijatelju, Francetu Kidriču, Rajku Nahtigalu in Franu Ramovšu, poslušal tudi Jakoba Kelemino, Izidorja Cankarja in Franceta Vebra.

1925 — promoviral za doktorja slovanske filologije z disertacijo o Davorinu Trstenjaku.

1925—1927 — kot štipendist na univerzi v Krakovu, kjer je bil v štud. l. 1926/27 tudi lektor slovenskega jezika.

1927 — diplomiral na univerzi v Ljubljani.

1927—1945 — profesor za slovenski jezik na Trgovski akademiji v Ljubljani.

1931 — napravil profesorski izpit;

— s člankom *Ali je Tugomer res Jurčičev?* (ŽiS 10, str. 344—349) začel razvijati tezo o Levstikovem avtorstvu Tugomera;